

Buckle drži, da je čovjek makinom vanjskoga realnoga svijeta: podneblje, hrana, zemljište i obličje prirode ravna cjelokupno djelovanje njegovo. Droysen uzvraća: „Ako sve, što čovjek jest, ima i radi, zovemo A, to taj A sastoji iz $a + x$, gdje a sve znači, što čovjek od vanjskih odnošaja zemlje, naroda, dobe itd. dobiva, a posvema neznatni x znači njegov prinos, znači plod njegove slobodne volje. Bio taj x ma i kako neznatan, on je ipak od neizmjerne vrijednosti, da uzev ga u pogledu ćudorednom i ljudskom, jedini od vrijednosti. Boje, kist, platno što no je Rafael rabio, bijahu od tvari, koje on ne bijaše stvorio; ovimi tvarmi služiti se naučio je od tih i tih umjetnika; pomisao o božanskoj djevici, o svetcih i angjelih nadje u predaji crkvenoj; ovaj i ovaj manastir naruči u njega sliku za primjerenu nagradu — ali da je tim povodom, uslied onih materijalnih i tehničkih uvjeta, na temelju onakve predaje i pomisli nastala sikstinska madona, to je u formuli $A = a + x$ zasluga onoga posvema neznatnoga x -a.“²

Ovaj u istinu odlučni uztuk mogao si je Droysen u toliko prištediti, u koliko Buckle — poput drugih pristaša mekaničnoga tumačenja prirode — u pitanju o volji nije nipošto dosljedan. Dočim najprije dokazuje, da je vanjski svijet jedini motor makine ljudske, kasnije izrično veli: „Mjera civilizacije pobjedno je slavje duha nad svetom vanjskim, zato su duševni zakoni za napredak čovječanstva važniji nego li prirodni.“³

Dakle i Buckle dopušta, da se čovjek civilizacijom izvine dojmju zakona prirodnih. A šta je ta civilizacija? Jest oživotvorba znanja i umjenja ljudskoga. Ovo dvoje pako može se — kako već jednom spomenusmo — oživotvoriti samo voljom.

Toga Buckle ne poriče, dodaju njegovi zagovornici; ali on tvrdi, da ta volja nije slobodna. Ovu tvrdnju podkrepljuje on statističkimi podateci. Iz tih se podataka jasno vidi, koli